

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АПК

Анотація. Статтю присвячено теоретичному дослідженню особливостей банківського кредитування підприємств АПК. Визначено та систематизовано особливості кредитування сільськогосподарських підприємств, проведено вдосконалення та доповнення класифікації банківських кредитів підприємствам АПК, представлено узагальнену схему процесу банківського кредитування АПК банками України.

Ключові слова: банк, банківське кредитування, підприємства АПК, кредитні відносини, процес кредитування АПК.

Summary. The article is devoted to the theoretical study of the features of bank lending to agricultural enterprises. Defined and systematized lending farms made improvements and additions classification of bank loans to the farms presented a generalized scheme of the process of bank lending to agriculture throughout Ukraine.

Key words: bank, bank lending, agribusiness companies, credit relations, the lending process.

Аннотация. Статья посвящена теоретическому исследованию особенностей банковского кредитования предприятий АПК. Определены и систематизированы особенности кредитования сельскохозяйственных предприятий, проведено усовершенствование и дополнение классификации банковских кредитов предприятиям АПК, представлено обобщенную схему процесса банковского кредитования АПК банками Украины.

Ключевые слова: банк, банковское кредитование, предприятия АПК, кредитные отношения, процесс кредитования АПК.

Вступ. У безперервності відтворювального процесу і розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері важливе значення відіграє вітчизняна банківська система через запровадження прогресивних механізмів кредитування сільськогосподарських підприємств. Але сучасні кредитні відносини в аграрному секторі, ускладнені низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, потребують теоретичного та практичного вирішення, що й обумовило сутність дослідження, викладеного в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові дослідження, присвячені проблемам кредитування агроформувань, здебільшого сконцентровано в теоретичній спадщині та публікаціях таких вчених-економістів, як А.А. Воронкова [5], В.М.Березовик [3,4], О.А.Кириченко [7], Т.В.Калашнікова [6], Бондаренко Н.В., Волохов В.І., Минкіна Г.О., Онисько С.М., А. В.Сомик [9,10], О.Чорнобай [11].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих теоретичних досліджень банківського кредитування підприємств АПК, вдосконалення та доповнення складових даного процесу.

Результати дослідження. Агропромисловий комплекс — одна з основних галузей економіки що має стратегічно важливе значення, оскільки від її належного функціонування та розвитку залежить продовольча безпека країни.

В ньому виробляється близько третини валового внутрішнього продукту, дві

третини товарів народного споживання, зайнято близько 40 відсотків працюючого населення. Розвиток агропромислового комплексу і сільського господарства як його основи визначає потенціал інших галузей економіки, рівень забезпеченості держави продовольством та соціально-економічну ситуацію в країні [4].

Виняткова роль у забезпеченні населення світу взагалі та України зокрема продуктами харчування належить сільськогосподарському виробництву, яке є вихідною ланкою всього харчового виробничо-споживчого циклу. Україна має одні з найбільших у Європі площі сільськогосподарських угідь (36 603,8 тис.га) і, відповідно, найбільший рівень забезпеченості ними на душу населення (0,78 га). Історично Україна має потужний агропромисловий комплекс, який завжди забезпечував близько 90 % її продовольчих ресурсів. Однак факт забезпечення в Україні та її регіонах повноцінного харчування населення, свідчить про наявність гострого протиріччя між інтересами виробників сільськогосподарської продукції та потребами населення.

Тому, не дивлячись на великий потенціал галузі, сучасний його стан характеризується низкою негативних факторів:

- відсутність обґрунтованої концепції реформування і розвитку аграрного сектору країни та недосконала законодавча база проведення аграрної реформи;
- значне відставання агропромислового виробництва від інших галузей народного господарства за рівнем фондоозброєності праці;
- застарілі технології виробництва та використання морально і фізично зношеної техніки, що призводить до значних втрат врожаю: галузь забезпечена технікою лише на 60 % від потреби, крім того, понад 80 % парку сільськогосподарської техніки вже відпрацювали свій амортизаційний строк, внаслідок чого близько 12-15 % зернових залишаються на полях щорічно;
- значні платежі в бюджет і особливо позабюджетні фонди призводять до скорочення прибутковості сільськогосподарських підприємств;
- зростання дебіторської заборгованості за реалізовану сільськогосподарську продукцію, що потребує вдосконалення системи розрахунків і додаткового фінансового забезпечення галузі;
- висока ризикованість галузі з відносно низьким рівнем прибутковості порівняно з іншими галузями економіки;
- уповільнена оборотність коштів на виробничій стадії у зв'язку з тривалим у часі технологічним процесом у землеробстві і тваринництві;
- відсутність відповідних механізмів регулювання аграрного ринку та підтримання цін на основні види сільськогосподарської продукції;
- відсутність дієвих механізмів захисту внутрішнього ринку та заходів щодо створення сприятливих умов для експорту сільськогосподарської продукції;
- поступове і нерівномірне нагромадження витрат, яке наприкінці виробничого циклу завершується поверненням коштів у формі виручки від реалізації продукції, тому сезонні витрати сільськогосподарським товаровиробникам доцільніше відшкодовувати за рахунок кредиту, ніж за рахунок власних коштів, бо останнє вимагає вилучення з обігу значних сум, розмір яких великою мірою визначається розміром закупівельних цін й одержаним прибутком;
- низький рівень інвестиційної привабливості [8].

Враховуючи вищезазначене, об'єктивна необхідність використання кредитних відносин в аграрній сфері економіки пов'язана з особливостями сільськогосподарського виробництва, нерівномірністю руху оборотних засобів

підприємств, значним відхиленням потреби в оборотних засобах від їхньої фактичної наявності [6].

Вчені-економісти по-різному трактують поняття «кредитні відносини сільськогосподарських підприємств із банками», найбільш змістовні наведені нижче.

Так, Сомик А.В. визначає кредитні відносини сільськогосподарських підприємств із комерційними банками як економічні відносини, які виникають у процесі здійснення кредитних операцій комерційними банками, спрямованих на забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами на умовах, що враховують базові принципи кредитування й об'єктивні вимоги галузі щодо обґрунтованості строку, обсягу, вартості кредиту, своєчасності його надходження позичальнику, порядку погашення та сплати відсотків за користування ним [9].

В свою чергу Кириченко О.А. стверджує, що кредитні відносини аграрного сектора характеризують якісно новий рівень розвитку економіки, коли виробничому процесу передують кредит, кредитна операція, яка дає змогу завчасно визначати обсяги виробництва та умови реалізації продукції на певному ринку [7].

Аналізуючи трактування, що їх надають сучасні вчені [3,6,7,9], на нашу думку, зміст цієї дефініції повністю розкриває наступне тлумачення: кредитні відносини підприємств АПК з банками – це економічні взаємовідносини між банківською установою та підприємством АПК, що виникають внаслідок надання позикових коштів чи зобов'язання та супроводжуються специфічними особливостями, притаманними аграрній галузі, а також передбачають їх виконання в грошовій формі у майбутньому на умовах домовленості сторін.

Об'єктивна необхідність використання кредитних відносин в аграрній сфері економіки пов'язана з особливостями сільськогосподарського виробництва, нерівномірністю руху оборотних засобів підприємств, значними відхиленнями потреби в оборотних засобах від їхньої фактичної наявності.

До основних специфічних відмінностей кредитування сільськогосподарських позичальників слід віднести:

- залежність результатів діяльності галузі від кліматичних умов;
- залежність від державної політики регулювання аграрного ринку;
- циклічність надання й погашення кредитів, обумовлена сезонністю виробництва і реалізації продукції та періодичним коливанням у підприємств потреб у додатковому оборотному капіталі. Це веде до великого розриву у часі між здійсненням витрат на виробництво продукції та отриманням доходу від її реалізації, створюючи нестачу обігових коштів, що, в свою чергу, зумовлює необхідність її покриття за рахунок короткострокових кредитів;
- використання сільськогосподарськими підприємствами землі як основного засобу виробництва;
- значна зношеність основних засобів;
- низька рентабельність та збитковість аграрних підприємств;
- низька прибутковість, чи навіть збитковість сільськогосподарських підприємств;
- негативний вплив природних факторів, а саме: несприятливих погодних умов, хвороб, паразитів тощо, які можуть зменшити урожайність рослин і продуктивність тварин, що, в свою чергу, призведе до недоотримання запланованого фінансового результату [1,3,4,9].

Вказані особливості вимагають від банків адаптації внутрішніх процедур і

кредитних продуктів до специфіки сільського господарства. Так, кредитування банками сільського господарства має певні атрибути, визначені специфікою аграрного бізнесу. Кредитна політика банків, які займаються кредитуванням сільськогосподарських підприємств, повинна мати й певні відмінності, що враховують особливості сільськогосподарських позичальників, галузеву специфіку агропромислового комплексу країни та ринку продовольства [4].

В період командно-адміністративної системи кредити надавались аграрним підприємствам на планово-розподільній основі. Так, за 1980-1990 рр. питома вага кредитів у джерелах формування обігових засобів колгоспів і радгоспів становила 35-40%, а в позичених коштах (кредиторська заборгованість) – 70-80%. Тобто у аграрних підприємств кредити банків були основним джерелом залучення коштів. Більшість з цих кредитів не поверталась, що призводило до їх списання, збитковості банків і зростання дефіциту державного бюджету. З розвитком ринкової економіки, перебудовою кредитних відносин держава обмежила свій безпосередній вплив на процес кредитування банками аграрного сектору економіки. Банки здобули право самостійно визначати позичальників, обсяг, порядок видачі і погашення кредитів, розмір процентних ставок, організацію системи моніторингу кредитів відповідно до власної кредитної політики з додержанням принципів кредитування та вимог чинного законодавства.

Проте кредитна забезпеченість цих підприємств почала знижуватися. У 1991 р. питома вага кредитів у джерелах формування обігових засобів скоротилася до 11,8%, у 1993 р. – до 6,7 і у 1997 році становила лише 1,4%, тобто досягла мінімальної межі. Отже, склалася ситуація, коли господарства взагалі не мали цільових власних коштів для фінансування виробничої діяльності. Основна причина такого стану полягала у непомірно високій платі за користування кредитами, а оскільки рівень рентабельності аграрного виробництва був набагато нижчим, ніж проценти по кредитах, кредитування аграрного сектора практично припинилося. Для сільськогосподарських підприємств, враховуючи підвищений ризик господарювання, процентні ставки за кредитами досягали 65 %. Наслідки такого дорогого кредитування аграрного виробництва – скорочення його обсягів до початку кредитної реформи [11].

Сучасний етап розвитку кредитних відносин характеризується започаткуванням з 2000 року процесу відновлення кредитного забезпечення аграрного сектора економіки України та розбудови його на якісно нових засадах з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва та ринкових умов господарювання.

Банки протягом останніх років поступово збільшують обсяги кредитування сільськогосподарських підприємств. Агропромисловий комплекс згідно з кредитною політикою багатьох українських банків став пріоритетною галуззю кредитування.

Цьому сприяє нагромаджений досвід кредитування банками сільськогосподарських позичальників. Підвищення рівня зацікавленості банків у кредитних вкладеннях в сільське господарство викликано також відповідним збільшенням рівня поверненості кредитів позичальниками. При цьому частота повернення кредитів аграрними підприємствами є вищою, ніж в цілому по АПК.

Важливо пам'ятати, особливості сільськогосподарського виробництва мають суттєвий вплив на організацію кредитних відносин. Виявлення та врахування цих особливостей дозволить створити специфічні умови кредитування, що, в свою чергу, забезпечить зміцнення фінансового стану сільськогосподарських підприємств та сприятиме збільшенню обсягів продукції, яка виробляється ними.

Важливим фактором, що впливає на організацію кредитних відносин в аграрному секторі економіки, є багатогалузевий характер сільськогосподарської діяльності. Як

відомо, основною передумовою отримання кредиту є прибутковість підприємства. Банки мають бути впевненими, що позичальник спроможний оплатити кредит. Проте, якщо підприємство займається, скажімо, двома видами діяльності, варто при визначенні кредитоспроможності позичальника враховувати рентабельність виробництва не в цілому, а за окремими видами сільськогосподарської продукції [5]. Якщо аграрний товаровиробник прагне отримати кредит для розширення виробництва рентабельної продукції, банк може бути зацікавлений в наданні кредиту даному клієнту, оскільки вірогідно, що використання кредитних ресурсів у цьому випадку дасть можливість оплатити кредит і мати від його використання додаткові прибутки.

Такий підхід дасть можливість розірвати коло проблем, де, з одного боку аграрні підприємства є неприбутковими тому, що вони не можуть отримати кредит, а з іншого боку, вони не отримують кредит бо є неприбутковими.

Для адаптування кредитної системи до умов сільського господарства важливе значення має встановлення об'єктивних процентних ставок, а також термін надходження кредитів. Ця вимога пов'язана з особливостями ведення аграрного виробництва, коли більшість технологічних операцій повинні виконуватися у конкретно встановлені строки. Наступна вимога пов'язана з поверненням кредитів. Сезонність виробництва й уповільнений обіг авансових коштів вимагають подовження періоду використання кредитних ресурсів.

Головною передумовою динамічного розвитку банківського кредитування агросфери є забезпечення повернення кредиту за умови дотримання прав кредиторів та позичальників. Неповорнення кредитів аграріями нині зумовлене різними причинами, основні з яких, як зазначалося, висока ризикованість ведення господарської діяльності в галузі, стійкий, накопичений упродовж багатьох років дефіцит фінансових ресурсів у переважній більшості сільськогосподарських товаровиробників, несвочасне отримання ними банківських кредитів і, відповідно, їх неефективне використання та брак коштів для розрахунків за цими кредитами, значний вплив суб'єктивних чинників на процес прийняття рішення про видачу кредитів тощо. У зв'язку з цим доцільно запропонувати ввести страхування ризиків неповорнення кредитів банкам сільськогосподарськими виробниками [1].

Кредитування аграрних підприємств базується на тих принципах, що й кредитування підприємств інших секторів економіки, але має суттєві особливості, які визначаються залежністю відтворювального процесу в галузі від природних умов. А це обумовлює, по-перше, чітку періодизацію процесу виробництва та унеможлиблює перерви в ньому, що викликає потребу в забезпеченні надання кредитів дія товаровиробників галузі в чітко визначений час і в повному обсязі; по-друге, уповільнений оборот капіталу потребує збільшення термінів залучення кредитних ресурсів та зниження плати за кредит; по-третє, нееквівалентність обміну та низький рівень прибутковості сільськогосподарського виробництва потребують зниження плати за кредит; по-четверте, низький рівень технічної оснащеності виробництва при високому рівні зносу техніки та використанні застарілої технології вимагає значного обсягу кредитного забезпечення інвестиційного характеру; по-п'яте, підвищений рівень ризикованості галузі потребує застосування адекватного рівня страхового захисту [5].

Звичайно, особливості АПК вплинули на різноманітність та умови банківського кредитування. Враховуючи специфіку кредитування даної галузі економіки було доповнено та вдосконалено класифікацію банківського кредитування. Однією з особливостей кредитування сільськогосподарських підприємств є своєрідність застави, що надається як забезпечення за кредитом (рис.1).

Рис. 1. Класифікація банківських кредитів підприємствам АПК

Джерело: Досліджено та доповнено автором на основі [2,10]

Тому найбільше особливість кредитування підприємств АПК відображається в класифікаційній ознаці «за забезпеченням», адже до традиційних видів заставного майна таких, як рухоме та нерухоме майно, додаються ще й специфічні – велика рогата худоба, майбутній урожай, майнові права. Необхідно зазначити, що на сьогодні велика увага приділяється банками використанню майбутнього урожаю як застави. Це, в першу чергу, пов'язано, з відсутністю у сільськогосподарських підприємств застави рухомого чи нерухомого майна, які б відповідали умовам банківської установи. Найбільш популярною є застава техніки, але через матеріальну зношеність, довгий строк та інтенсивність експлуатації, банки відмовляються брати їх в заставу.

Щоб краще зрозуміти механізм кредитування банками підприємств АПК, розглянемо «ідеальний» процес кредитування, під яким розуміємо позитивний

висновок банку щодо видачі кредитних коштів певному суб'єкту господарювання (рис.2).

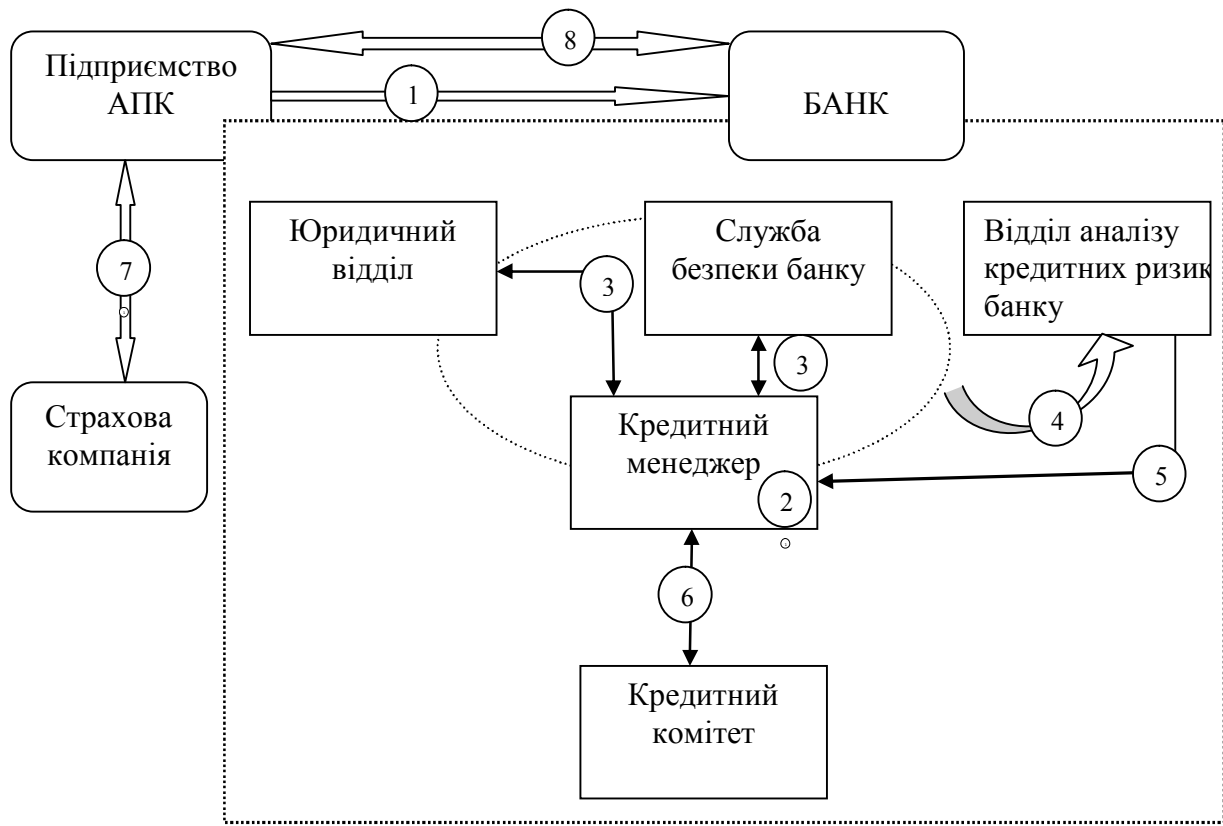

Рис.2. Процес банківського кредитування підприємств АПК.

Джерело: Розроблено та вдосконалено автором на основі [8]

Першим етапом банківського кредитування АПК є письмове звернення-заява клієнта до банку з приводу видачі кредитних коштів та надає необхідний пакет документів. Після отримання необхідних документів кредитний менеджер аналізує, вивчає їх та визначений пакет документів направляє до юридичного відділу та відділу служби безпеки банку

Наступним етапом процесу кредитування є експертиза наданих документів, під час якої перевіряється наявність відповідних підписів, печаток, дат і вихідних номерів на документах, наданих управліннями сільського господарства, земельних ресурсів, статистики, Державною податковою адміністрацією України, Пенсійним фондом України, сільською радою та уповноваженим органом, що приймає рішення про надання в заставу майна. Також перевіряються повноваження керівника, якому доручається підписання кредитного договору і договору застави, наявність у нього судимостей. Ретельно перевіряється факт того чи виникали у підприємства проблеми з правоохоронними органами, податковою службою, Пенсійним фондом [8].

Після експертизи документів, наданих на розгляд у банк, здійснюються виїзд і огляд бізнесу та предмета застави. Наприклад, якщо об'єктом застави є майбутній урожай, то огляду підлягають усі площі (поля), з яких планується передача майбутнього врожаю. Необхідно порівняти відповідність реального розташування полів з наданою картою (на карті обов'язково повинна бути прив'язка до місцевості); позначити на карті поля, передані в заставу; здійснити підрахунок схожості та норми

висіву насіння і порівняти з документарними даними (даними, що містяться в довідці про якість засіяних культур, наданою насінницькою інспекцією). Якість насіння повинна відповідати нормам Державного стандарту України. Також, слід провести огляд складських приміщень, призначених для збереження врожаю, запросити копії договорів оренди та збереження, оглянути стан устаткування для очищення і обробітку врожаю, сільськогосподарської техніки, за допомогою якої здійснюватиметься збирання врожаю. У випадку відсутності або недостатньої кількості складських приміщень або сільськогосподарської техніки необхідно встановити, як керівництво планує це компенсувати.

Оглянувши бізнес, кредитний менеджер пише розгорнуту заявку на отримання кредиту визначеної форми, з ретельним аналізом фінансових показників, описом бізнесу та ін. Після повного написання кредитної заявки та отримання позитивних висновків юридичного відділу та відділу служби безпеки банку - заявка, висновки, та необхідний пакет документів передаються до відділу аналізу кредитних ризиків банку.

Відділ аналізу кредитних ризиків банку ретельно перевіряє правильність та адекватність написаної заявки, задає кредитному менеджеру питання для деталізації фактів, при виникненні сумнівів може разом з менеджером повторно виїхати на бізнес клієнта. Якщо висновок відділу аналізу кредитних ризиків банку позитивний, то менеджер може виносити дану заявку на розгляд кредитного комітету.

На кредитному комітеті менеджер виступає з доповіддю, відповідає на запитання членів комітету, і, у випадку прийняття позитивного рішення про видачу кредиту, укладаються відповідні договори. По-перше, це договір страхування застави, потім – договір застави та кредитний договір.

Однією з умов кредитування сільгоспвиробників є страхування предмета застави. У договорі страхування обов'язково має передбачатися пункт, що обумовлює виплату страхового відшкодування у разі настання страхового випадку на користь банку. Строк договору страхування має дорівнювати строку дії договору застави. Страховий платіж здійснюється за рахунок заставника. Страхову компанію визначає банк.

Звичайно, що на цьому процес кредитування не закінчується і триває до повного виконання зобов'язань позичальником перед банком.

З метою забезпечення належного контролю за схоронністю предмета застави проводяться його перевірка і переоцінка впродовж строку дії договору застави відповідно до кредитних процедур. Банк також має перевіряти виконання запланованих сільськогосподарських заходів (внесення добрив, боротьба зі шкідниками і хворобами), оскільки невиконання або несвоєчасне проведення зазначених заходів може призвести до зменшення врожайності, зниження якості продукції, а отже, до зменшення заставної вартості предмета застави.

Після укладання договору застави банк має накласти заборону на це майно в Державному реєстрі рухомого майна. Реєстрація здійснюється за рахунок заставника [8].

Висновки. Отже, кредитування банками підприємств АПК є специфічним, ризикованим видом активних операцій у зв'язку із особливостями самого вітчизняного агробізнесу. Фактори, що впливають на ризикованість сільського господарства – це фактори, що залежать від специфіки діяльності позичальника і особливостей ведення бізнесу в окремих галузях економіки.

Запропоновані в статті шляхи вдосконалення теоретичних основ процесу банківського кредитування АПК без поліпшення практичних аспектів не можуть забезпечити покращення ситуації стосовно фінансового забезпечення галузі, тому значна частина проблем кредитного ринку в агропромисловому комплексі залишається невирішеною, що й стане предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Аранчій В.І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників в сучасних умовах / В.І. Аранчій // Вісник НБУ. – 2011– № 2. – С. 10–14.
2. Банківська справа. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Банківські операції: Навчальний посібник. — Т.1 / В. О. Сичов, В.Т. Александров, В.В. Остапенко та ін. – К.: АВТ, 2004. — 528 с.
3. Березовик В.М. Кредитні відносини банків з агропромисловим комплексом України // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 18–23.
4. Березовик В.М. Проблеми розвитку кредитних відносин комерційних банків з підприємствами агропромислового комплексу України” // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2002. – № 2. – С. 291–295.
5. Воронкова А.А. Проблеми банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників в Україні / А.А. Воронкова, Л.В. Куцина // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 2 (5).– С. 33– 37.
6. Калашнікова Т.В. Стан і тенденції розвитку кредитного забезпечення аграрної галузі України / Т.В. Калашнікова // Фінанси України. – 2010 –№ 10. – С. 29– 37.
7. Кириченко О.А. Кредитування аграрного сектору економіки в умовах глобальної фінансової кризи / О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 207– 222.
8. Кредитування і контроль: Навч. посібник [Текст] / В.Я. Вовк, Хмеленко.О.В. – К. : Знання, 2008. - 463 с.
9. Сомик А. В. Аналіз стану банківського кредитування сільськогосподарських виробників / А. В. Сомик // Вісник Сумського держ. аграр. ун-ту. – 2003. – № 1 (14). – С. 30 – 34.
10. Сомик А. В. Класифікація кредитів комерційних банків сільськогосподарським позичальникам / А. В. Сомик // Вісник Сумського держ. аграр. ун-ту. – 2003. – №2 (15). – С.24–29.
11. Чорнобай О. Особливості кредитування аграрних підприємств в умовах ринкової економіки// Актуальні проблеми економіки – 2009. –№5– С.207–221.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2013